

Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából IV.

Katona András:

A századelő történelemtanítása (1902–1920)

Az első magyar történeti (és történelemtanítási) kongresszustól az első rendszeres módszertanig

A Magyar Történelmi Társulat szervezésében és rendezésében 1885. július 3-6. között Budapesten ülésező történeti kongresszus történelemtanítással foglalkozó III. osztályának ülése a *művelődéstörténeti és nemzeti (hungarocentrikus)* irányzat összecsapása jegyében zajlott le.¹

Klamarik János államtitkár elnöki megnyitójában elismerte ugyan, hogy „... egy tantárgynál nem találkozunk annyi *controversiával*, mint a történetnél, akár az anyag kiszemelését, akár a tanítás módszerét tekintjük.” Majd így folytatta: „... a tudomány a történeti tanítás régebbi módjával, mely főleg csakis a külső politikai eseményekkel foglalkozott, és pedig mennél részletesebben, szakítani törekszik. A népek, államok s az emberiség fejlődését kívánjuk látni minden irányban mindazon okokból, melyek az eredményeket létesítették, és pedig azon czélből, hogy a jelen állapotok mennél világosabban álljanak előttünk.”²

A kongresszuson *Márki Sándor* tartott a nép- és középiskolai oktatásról beszámolót. Ebből idézünk, a szokásosnál kissé hosszabban, de nem indokolatlanul: „...a történelem tantárgy hazánk minden iskolájában. Tantárgy, s nem a nemzet öndicsőítésének eszköze; nem is kizárólag magyar. Már a legalsóbb fokon figyelmezteti a gyermekeket arra, hogy történelmünk csak része az egyetemesnek, s hogy ebben oly törvények nyilatkoznak, mik általános érvényüknél fogva reánk is kiterjednek.” „Igyekeztek odahatni a tanító – így szól az elemi iskolák tantervéhez adott utasítás –, hogy a gyermek lelkében élénk képzetek rakódjanak le, melyek míg tartós háttért képeznek az emlékezetnek s értelemnek, egyszersmind a kedélyt is megillessék s úgy hassanak, hogy a gyermekek lelkében az isteni gondviselés iránt bizalmat és hálát, az erény iránt szeretetet, a törvények iránt pedig kegyeletet és tiszteletet ébresztenek és ápoljanak. [...] A történelem tanításának legfőbb célja a népiskolákban is a gyermeki szív és ész erkölcsi fejlesztése.” „A történet iskolai tanításának igaz paedagogiai céljai – szól viszont a gymnasiumok részére készült utasítás – az által, hogy a történeti alapfogalmakat megalkottatja és a főbb társadalmi és állami feladatokat és intézményeket megvilágítja, maradandó érdeket kelteni azon formák iránt, melyekben az emberiség történeti munkássága nyilvánult, és melyeknek hatása alatt áll még korunk művelődése is, tiszteletet ébreszteni mindazon eszmék és intézmények iránt, melyek az emberiség kulturái és erkölcsi emelkedésének koronként tényezői valának, megértetve jelentőségüket a műveltség haladására nézve.”³

Máig érvényes, figyelemre méltó gondolatokat fogalmazott meg az egyetemes és a magyar történet összefüggéséről is: „Sok nép ellensége annak, hogy a középiskolákban egyetemes történelmet tanítsanak. [Francia, angol, olasz és német példákat hoz fel.] *Mi nem utánozhatjuk e nagy nemzeteket. Magyarország sohasem volt politikai vagy*

¹ *Szebenyi Péter*: Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára. Tankönyvkiadó, Bp. 1970. (Szebenyi, 1970) 39. l.

² *Márki Sándor*: Történettánítás nép- és középiskolákban. In: A Magyar Történelmi Társulat 1885. Július 3-6. Napjain Budapesten tartott Kongresszusának irományai. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Századok, Bp. 1885. 136-137. l.

³ Idézi: *Márki Sándor*: Történettánítás az új középiskolai tanterv szellemében. Singer és Wolfner, Bp. 1902. (Márki, 1902) 59. l.

műveltségi központ Európában; a mi történetünk nem Európa története. [...] Nagy nemzeteknél hazai, nálunk, kisebbségnél egyetemes történelem a keret; a tanítás anyaga azonban nagyban és egészben véve mind a kettőnél körülbelül ugyanaz.”¹

Támadja a tanárok maximalizmusát, de leginkább az irányzatok küzdelmét bírálja, nem minden mai tanulság nélkül: „Csakugyan bajos eligazodni a paedagogusok kívánatain. Az egyik már nevét is utálja a politikai történelemnek, a másik pedig a műveltségtörténetet akarja kifüstölni onnan. Tantervünk viszont [az 1879-es] jelentős politikai vagy kulturális, irányadó mozgalmakat tesz az egységes részek középpontjaivá, tehát egyeztetni látszik a két irányt. S így fogva fel a dolgot, nem is válik áldástalanná a világtörténelem középiskolai tanítása. Áldástalannak pedig azért szokás tartani, mert hatezer év chronologiai szárazságát 3-4 osztályban kellene tűrhetővé tenni. Tárgyát jól ismerő és helyes ítéletű tanár tud annyit végezni ez idő alatt, a mennyit más szaktárgyak körében ugyanannyi osztályban lehet befejezni. A középiskolának nem föladata a tárgy kimerítése, hanem csak előkészítés önálló munkásságra; nem föladata még csak a szakszerű képzés sem, mert úgy a gymnasium, mint a reáliskola egységes tanfolyamú intézet, a hol a tárgyak kapcsolatban állnak egymással. A dúsgazdag anyagból annyit veszünk tehát, a mennyi a középiskolai oktatás czéljára elegendő, s lemondunk arról, az egyetemről imént kikerült tanároknál nem épen ritka dicsvágyról, hogy a tanulókat olvasottságunk, előadásunk "önálló" felfogásunk bámultatására használjuk fel; szóval, hogy az osztályt közönségnek nézzük.”²

Marczali Henrik a történelem egyetemi oktatásáról tartott előadást. Ebből is idézünk: „Csak egy történelem van, az emberi szellem fejlődésének története; s a fejlődés historiai folyamát, a történet valódi erejét az uralkodó eszmék ösmerete mutatja. A ki általánosabb felfogás nélkül közöl részleteket, nem historikus ugyan, de még mindig magasabban áll, mint a ki tudákos levezetésben megfélekedzik a valóról. Az egyetemes történet tudásához első sorban az intézmények kutatása vezet. Az összehasonlító chronologia gerinczét az teszi, egyes nemzetek hogyan és mikor fogadták el a nagy eszméket és intézményeket. Egyetemen valóban egyetemes, vagyis olyan történelmet kell előadni, mely nagy – elsősorban politikai – intézményekkel foglalkozik eredeti kútfők s a tudomány mai színvonala alapján. Ez a követelés a magyar történelemmel szemben is, amelynek mindig szem előtt kell tartania a nagy világtörténelmi kérdéseket, s beilleszteni az egyes alakokat az általános historiai fogalmak körébe.”³

A beszámolókat követő vitában a nemzeti áramlat hívei nehezményezték, hogy a magyar történelem tanítása „szűk határok közé van szorítva”, követelték, hogy „az egyetemes történelem tanítása mindig különös tekintettel legyen Magyarország történetére”, s mintegy összegezésként; hogy „a történelem határozott nemzeti szellemben taníttassék.”⁴

Márki kiegyensúlyozott álláspontját Marczali Henrik támogatta. Azt indítványozta, hogy az egyetemes történelem keretei között növeljék a hazai történelem tanításának súlyát és arányát. Ez később meg is valósult a kongresszus által egyhangúlag elfogadott határozati javaslat első pontjában:

„1. Magyarország történetére a középiskolák világtörténelmi tananyagának tárgyalásában az eddiginél jóval nagyobb gondot és időt öhajtván fordítani,

¹ Márki, 1902. 60-61. l.

² Márki, 1902. 61. l.

³ Idézi: Márki, 1902. 20. l.

⁴ A Magyar Történelmi Társulat 1885. Július 3-6. Napjain Budapesten tartott Congresszusának irományai. Szerk. Szilágyi Sándor. Századok, Bp. 1885. 192., 199. és 194.l. (Móritz Gyula, König Pál és Thallóczy Lajos hozzászólása.)

ezen ügynek egyöntetűen való szabályozása, illetőleg ez elvnek a még meg nem erősített reáliskolai utasításokban való érvényesítése végett a kongresszus kívánatosnak tartja a tanügyi kormány intézkedését.”¹

A kongresszus szűkebb értelemben vett módszertani kérdésekkel is foglalkozott. Ismét Márki Sándor beszámolójából idézünk, ezúttal rövidebb részleteket:

„A tények ösmertetését a korhoz kell alkalmazni.”

„A dúsgazdag anyagból annyit veszünk tehát, amennyi a középiskolai oktatás céljára elegendő, s lemondunk arról [...], hogy az osztályt publicumnak nézzük.”

„Az előadást mindig előkészület alapján, alak tekintetében is gonddal ... kell tartani, s legkevésbé sem szabad a tankönyv commentálására szorítkozni.”

„A következő órát nem szükség az ú. n. kikérdezéssel kezdeni. [...] A növendékektől összefüggő, folyékony és értelmes feleleteket kell követelnünk...”²

A további határozati javaslatok – éppen Márki javaslatára – módszertani kívánságokat fogalmaztak meg:

„... 2. Fontosnak nyilvánítja [ti. a kongresszus], hogy az ifjúsági könyvtárak, esetleg a magyar történelmi társulat és az orsz. tanáregyesület vegyes bizottsága által szerkesztendő s a tanügyi kormány által szabályszerűen jóváhagyandó kútfőket s magyar történelmi olvasókönyveket kellő számmal szerezzenek be s hogy azok a VI-VIII. osztályokban kötelező magánolvasmányokul szolgáljanak.

3. Az oktatás sikerének érdekében sürgősen óhajtja, hogy a magyar tud. akadémia által e célból már korábban kiküldött bizottság mentül előbb elkészítse s középiskolák számára is hozzáférhetővé tegye Magyarország történelmi atlaszát.

4. A szemléltetés minden fokon s a történettanításban is szükséges lévén, fejezze ki óhaját a congressus, hogy a tanügyi kormány a történelmi tanszereknek minden intézetben való kiegészítését szigorúan elrendelni, illetőleg elősegíteni a történelmi és classica-philologiai múzeumok felállításának eszméjét s módozatait pedig megfontolás tárgyává tenni méltóztassék.

5. Igen kívánatos, hogy akadjon vállalkozó-czég, mely – szak- és tanférfiak közreműködésével – első sorban magyar jellegű történelmi képatlaszt, illetőleg fali táblákat bocsásson közre.”³

A kongresszust egyértelműen módszertani fellendülés követte. Erről tanúskodnak az iskolalátogatói jelentések:⁴

„Örömmel érintett, miszerint a testület nem dogmatikusan prelegál, hanem tanít: nem a tanár dolgozik, hanem dolgozik a növendék, míg a tanár csak vezetőül szolgál.”⁵

„A tanárok nem prelegálnak, hanem tanítanak, nem foglalkoztatnak egyes tanulókat hosszabb ideig, hanem az egész osztállyal egyszerre dolgoznak.”⁶

¹ Márki, 1902. 64. l.

² Márki Sándor: Történettanítás nép- és középiskolákban. In: A Magyar Történelmi Társulat 1885. Július 3-6. Napjain Budapestten tartott Congresszusának irományai. Szerk. Szilágyi Sándor. Századok, 1885. 139., 146. és 148. l.

³ U. o. 189-190. l. (Ezen kívánságok java része, mint az előző közlésünkben láthattuk, hamarosan teljesült.)

⁴ Szabenyi, 1970. 52. l.

⁵ Bp. VII. ker. Kir. Állami Gimnázium jegyzőkönyvei (a továbbiakban: jkv-i). 1885. április 18. (Fővárosi Levéltár, a továbbiakban: FL)

⁶ U. o. 1886. május 15. (FL)

„A tanítás nem száraz prelegálás és dogmatizálás. A szaktanár mindig számon kérte az ifjúságtól olvasmányait is.”¹

„Az osztálytanítás elve, az egész osztálynak foglalkoztatása kellőleg érvényesült.”²

A kongresszust követően erősödött a nemzeti és valláserkölcsi nevelés jelszavát hangoztatók táborának a hangja:

„Követeljük magunknak azt a jogot, hogy minden stúdium közben terjesszük a valláserkölcsei eszméket.”³

„Általános követelmény – és itt eltérés nincs – a nemzeti szellem hangsúlyozása, hogy ez képezze alapját, központját az egész nevelésnek.”⁴

Jelképes értelmű, hogy *Sebestyén Gyula*, aki néhány évvel korábban kitűnő művelődéstörténeti ihletésű tankönyvet írt⁵, az 1896-os II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus plenáris ülésén zajos tetszésnyilvánítástól kísérve így beszélt:

„A nemzeti eszme nélkül modern jogállam fenn nem állhat. (Tetszés és helyeslés.) A nemzeti eszmének kell áthatni a modern állam egész valóját, minden institúcióját, elkezdve a hadseregtől a kormányzáson, igazságszolgáltatáson és az állam minden funkcióján, végig. (Igaz! Úgy van!) Ha az állam minden rendelkezésére álló hatalmat összevesz, a nemzeti eszmét fenntartani, a nemzeti eszmét ápolni, a nemzeti eszmét fejleszteni és magaslatára felemelni a régi eszközökkel nem képes. (Úgy van!) Ezt egyes-egyedül az iskola teheti meg. (Zajos tetszés, helyeslés és taps.) Egyes-egyedül a közoktatás teheti meg. (Éljenzés és taps.)”⁶

Más hangok is voltak, de ezek figyelmeztetései pusztába kiáltott szónak bizonyultak: „Legyen nemzeties a tanítás, legyen benn ez elem a történet tanításában is, de ne tűzzük ki egyenesen célul, mert akkor részt állítunk az egész helyébe, mi egyoldalúságra vezet.”⁷ Salamon Ferencre hivatkozva mondja: „A [nemzeti] önérzet elbizakodássá fajul.”⁸ Ezeket a hangokat azonban elnyomta a milleniumi ünnepek büvölete, ami új tantervet, sőt – lényegében – új történelemtanítást is hozott a századfordulóra.

Az első rendszeres magyar történelemdidaktikai szintézis

A nemzeti irányzat győzelmét jelentette a már ismertetett 1899. évi tanterv és az 1903. évi utasítás. A két időpont között jelent meg az *első magyar rendszeres történelemdidaktikai szintézis: Márki Sándor „Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében”* (Singer és Wolfner, Bp. 1902.) című munkája.⁹

¹ U. o. 1890. április 21. (FL)

² I. ker. jkv. 1896. február 5. (FL)

³ Bp. I. ker. Kir. Katolikus Gimnázium jkv-i, 1896. december 14. (FL)

⁴ U. o. 1897. február 17. (FL)

⁵ *Sebestyén Gyula*: A magyar nemzet története. A középiskolák alsó osztályai számára. Méhner Vilmos, Bp. 1890. 158 l.

⁶ A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. I. I. köt. Szerk. Nagy László, Beke Manó, Kovács János. Bp. 1898. 169. l.

⁷ *Vass Bertalan*: A középiskolai történettanítás. In: A Csiszterci Rend Székesfehérvári Kath. Főgymnasiumának értesítője az 1899–1900. iskolai évről. Közzéteszi: *Szenczy Győző* igazgató. Székesfehérvár, 1900. 8-9. l.

⁸ *Salamon Ferenc*: A történelmi vizsgálatról. Budapesti Szemle, I. köt. 1. sz. 7. l.

⁹ A közvetlen előzmények közül egy elemi és egy középiskolai történelemdidaktikai munkát említhetünk meg: *Erdődy János*: A történettudományi tárgyak módszertana. Bp. 1882. (I. A földrajz módszertana 5-53. l.; II. A történelem módszertana, 54-94. l.) és *Fazekas Sándor*: A történelem tanítása a középtanodákban. Debrecen, 1883.

A kötet anyaga eredetileg az 1902 nyarán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kezdeményezett – **Márki Sándor** és **Sebestyén Gyula** vezetésével tartott – *első magyar történelemtanítási tanfolyamon* elhangzott Márki-előadásokat tartalmazta. Példa értékű és a mai napig szinte páratlan a kitűnő történész, számos történeti munka írója, történelem-tankönyvsorozatok készítője¹ vállalkozása ezen a területen is.

Munkáját, mely az új nemzeti alapon álló tanterv tudományos indoklása, a higgadt kritikai hang, kortársai és elődei munkásságának ismerete és megbecsülése jellemzi. Tudományos igényességgel tárgyalja az oktatás elméleti és gyakorlati kérdéseit.²

Ígényességére és a történelemoktatás megbecsültségére jellemző az előadások (a könyv) színvonala, tartalma és szerkezete.

A munka a következő fejezetekre tagolódik:

1. A történelem mint tudomány a XIX. században.
2. Magyar történettanítás a XIX. században.
3. A magyar történettanítás segédeszközei a XIX. században.
4. A történettanítás szelleme.
5. A magyar történelemtanár nemzeti hivatása.

Az „Előszó”-ban így ír Márki, látva, hogy a történelemtanításban valami minőségileg új kezdődik: „*Én a magam feladatát úgy fogom fel, hogy valóságos zárszámadást kell készítenem a XIX. század történettudományi és történettanítási törekvéseiről; a legfontosabb irányok és módszerek rövid ismertetése után megmondanom, hogyan tanítottak történelmet a XIX. században, milyen segítőeszközök álltak a történettanár rendelkezésére, s mikre van még szüksége. Azután meg kell mondanom, miként nyilatkozik a nemzeti szellem a történelemben, s korszakról korszakra menve utalnom a hazai történelemnek európai fontosságú mozzanataira, sőt azt is jelezni, mi ebből az egyetemes történelem szerves része, mi a mellékesemény. Jogosan csak ezeknek előrebocsátása után szólhatok a történettanár nemzeti hivatásáról.*”³

Az *első fejezetben* a történelem bölcséletének első európai hirdetőiről, *Niebuhr* és *Savigny* kritikai módszeréről és a betetőző *Ranke*-ről esik szó. Megemlíti a különböző irányzatokat (szabadelvű, iskolai, népszerű, romantikus, pozitivisták) és szól *Burke* rendszeréről.

A magyar történelemelmélet jeles képviselői közül *Danielik János* munkásságát emeli ki. A történeti módszer kapcsán *Horváth Mihályt*, *Salamon Ferencet* és *Lánczy Gyulát*; a történelem felsőoktatása ürügyén *Marczalit*, az athéni történetírók vonatkozásában *Schwarcz Gyulát* idézi. Ismerteti röviden a XIX. század nagy magyar történetíróit is.

Az angol, francia, olasz és román (!) történelmi módszerre is kitér 1886 és 1902 között. Az érintett nevek: *Freeman* és *Acton*; *Lavollée*, *Moeller*, *Monod* és *Seignobos*; *Villari*; *Xénopol*.

Külön alfejezetben tárgyalja a német történeti módszert 1891 és 1902 között. A nevek: *Mahrenholtz*, *Lorenz*, *Bernheim*, *Below*, *Lamprecht*, *Helwolt* és *Lindner*.

¹ *Márki Sándor*: Egyetemes történelem a gimnáziumok számára. 3 rész. Singer és Wolfner, Bp. I. rész: Ókor. Az 5. osztály részére. 1902. 206 l., II. rész: A középkor és az újkor 1648-ig. A 6. osztály részére. 1902. 236 l., III. rész: Az újkor 1648-1871-ig, a mostani államok földrajzával. A 7. osztály részére. 1903. 255 l. A Gimnáziumi tankönyvek 1868-1944. Szerk. *Pozsár Istvánné*. OPKM, Bp. 1987. c. kötetkatalógus *Márki Sándor* 7 földrajzkönyvét is jegyzi, legtöbbjüket több kiadásban.

² *Balázs Györgyné*: Korkép kialakítása a történelemoktatásban. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. (*Balázsné*, 1978) 33. l. nyomán.

³ *Márki*, 1902. II. l.

A második fejezetben taglalja a két Ratio történelmi módszerét, valamint a történelemtanítást a felekezeti iskolákban. Külön rész szól az Entwurfról és az 1861. évi, valamint az 1868 és 1883 között megjelent tantervekről, továbbá Kármán Mórról.

Tárgyalja az utasítások bírálatait, s a középiskolai történelemtanítás ügyét a történelmi kongresszuson, és annak – korábban általunk is idézett – öt pontban megfogalmazott határozati javaslatait idézi fel. A „*Reform-mozgalmak*” az új tantervért, „*A történelem az érettségi vizsgálatokon és egységes középiskolában*” című fejezetek vezetnek be „*A nemzeti és egyetemes történelem szembeállításá*”-t tárgyaló záró fejezetet.

A harmadik fejezet először a magyar történelmi szintéziseket tárgyalja Székely Istvántól Gvadányiig, majd az első világtörténelmi tankönyveket mutatja be. Külön rész szól a kiegyezés utáni („*az alkotmány helyreállítása óta*”) tankönyvirodalmunkról és a kézikönyvekről.

A történelmi olvasókönyvek között a középkori krónikákról, Priskos-Rhetor iskolai felhasználásáról és a magyar történelmi kútfők gyűjteményéről esik szó.

A történelmi falitérképekről külön részben emlékezik meg: „*Magyar szempontok az egyetemes történelmi térképeken. A korszakok kijelölése. Magyar történelmi térképek. Kéziatlások. Térkép és nemzeti nevelés.*”

A történettanítás egyéb szemléltető eszközei közül a történelmi múzeumokról, faliképekről, kartonokról és képatlaszokról emlékezik meg. Külön foglalkozik a képtárak, múzeumok látogatásával, a hazai és külföldi (!) tanulmányutakkal, az ifjúsági könyvtárakkal és színi előadásokkal.

A negyedik fejezetet a magyar történet, nemzeti szellem; Széchenyi és nagyjaink tanításban betöltött szerepének taglalásával kezdi, majd történelmi koronként halad.

„*Az ókor tanulmánya*” cím alatt a nemzeti történelemmel való sajátos kapcsolódási pontokra hívja fel a figyelmet: „*Szent István és Mátyás király az ókorról. Magyar tanulók Olympiája. Klasszikusok a történettanításban. A fajszeretet ápolását a sumérek történetén kezdjük. Mai hazánk története az ókorban. Az ókori történelem nemzeti feladatai.*”

„*A középkor tanulmánya*” még érdekesebb: „*Székely István a középkorról. A költők és a középkor. Hazai emlékek. Nemzetünk dicsősége a középkorban. Kereszténység és a hazaszeretet. A korszellem megértése. A tanítás feladatai.*”

Az újkor tanítása kapcsán öt fő mozzanatot említ (1. felfedezések, gazdasági válság, vallásújítások: 1492–1648; 2. I. Károly lefejezésétől XVI. Lajos kivégzéséig: 1648–1789; 3. a legújabb kor: a francia forradalomtól a francia-német háborúig: 1789–1871), melyben csak az első három egyetemes történelmi, az utolsó kettő pedig a politikai földrajz (az utolsó harminc évet a tanterv nem ismeri el történelemnek) és a magyarok oknyomozó története, „*a mely mostan már valóban európai szempontból ítélni meg hazánk és nemzetünk történelmi szerepét és föladatait*”¹.

Külön fejezetben szól Márki „*a magyar történettanár nemzeti hivatása*”-ról. Szemléletes stílusát jól illusztrálja a következő részlet: „*Az egyetemes történelem tanítása közben magas hegy ormáról nézzük a világot. Szülőföldünket megpillantva, erről a magaslatról vágyakozva szállunk alá. A szülőiház négy fala közé vonulva sem felejtjük el többé a látott tájképet s behunyva szemekkel is beszélni tudunk róla, mi mindent láttunk lábaink alatt, milyen kicsinynek tetszett odafenn, milyen nagyoknak látjuk idelelenn a szülőiházat. S ha innen tekintünk vissza az oromra, nem látjuk többé olyan óriásinak és szédületesnek, mint a milyennek odafenn ösmertük.*”² A korszellemet jól

¹ U. o. 144. l.

² U. o. 151. l.

tükrözi a konklúzió: „Történeti hivatásunk ... az ezeréves uralom fenntartása, fejlesztése; s a történettanítás főcélja a nemzeti öntudat megeremtése. Nemzeti nevelésben ez a kezdet és a vég.”¹ Kitér az iskolából „a történelem vitás kérdéseit”, az általa javasolt történelem a „nagy emberek tiszteletére” épül.²

A veszélyeket is jól látja azonban, s kozmikus képekkel jól is szemlélteti: „...tapasztaljuk, hogy a XIX. század magasan lobogó fáklyája kialvása közben sűrű sötét füstbe burkolt maga körül mindent. A korom vallási, nemzetiségi, társadalmi türelmetlenség, tudományos gőg, felületesség, erkölcsi léhaság alakjában készül leülepedni a letűnt század eszményeire, honnan csak "ritkán kelő híves szellő" tisztíthatja el, hogy ismét hosszú, mély és szabad lélegzetet vehessünk.”³

Mégsem kerül egy platformra a túlzó nacionalistákkal: „Az a körülmény, hogy Magyarországot és szomszédjait az egyetemes történelemben előtérbe helyezzük, csupán a szempont megválasztásának kérdése; [...] A népek fejlődésének menetét állítván gépünk elé, kétségkívül lesznek oly fölvételeink, hol hazánk és környezete ... nagyobb és élesebb körvonalakkal tűnik elénk; de ezután más tárgyakhoz közeledve gépünkkel, azokról adunk tisztább és érthetőbb képet s lesz akárhány fölvételünk, a mely hazánkat még távlatban sem mutatja.”⁴

Határozottan szembeszáll azonban a nemzetiségi és felekezeti izgatással: „A mely tanárban és tanítóban van érzék az igazság iránt s a kinek van elég tanúltsága, lelkesedésében sohasem lesz oly túlságos, hogy tanítványaival nemzeti ünnepet ülvén, nemmagyarokat sértsen. [...] De midőn a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit hirdetjük tanítványaink előtt [...] megtagadjuk-e elveinket, meghazudtoljuk-e önmagunkat azzal, hogy a vallás szent neve alatt megtévesztett közvéleményt a felekezeti gyűlölködés posványába kövessük, s a hamelni patkányfogó módjára oda a tanulókat is magunk után csaljuk?”⁵

Könyve végén egy olasz hírlapírónak adott válaszát idézi, s ebből a teljes tudósi és tanári ars poetica visszatükröződik: „Uram, a magyar historikus, ha még oly jelentéktelen is, mint én vagyok, kivétel nélkül azt a szellemet követi, mely nemzete 'legméltóságosabb történetkönyvéből', a törvénykönyvből sugárzik feléje. Hazafias és vallásos; mi lehetne tehát egyéb mint az idealismus híve? Comte neve előtte sem ösmeretlen; ő is ismeri azt a küzdelmet, mely a positivismus és idealismus közt a tudomány terén folyik; de nem tapossa össze azt a virágos mezőt, a hol történelem, hagyomány és költemény gyökerein egybenőttek és nem tépi ki tövestül a virágot csak azért, hogy lenyesegesse a történet szálaiba kapaszkodó hagyományt és költeményt. Mi nem írunk Európának, mely velünk, múltunkkal, nyelvünkkel nem törődik; nemzetünknek írunk, nemzetünket tanítjuk, mely nem csak okulást, hanem lelkesítést is vár tőlünk. Nagyjaink s mi kicsinyek, boldogoknak valljuk magunkat, hogy kettős feladatunkat teljesíthetjük. Idealismusunkat megértik, mert egy ezredév szenvedései nem voltak oly hatalmasak, hogy nemzetünk szívéből kiirtsák az idealizmust. Mi ennek nem ujjászületésében, hanem megmaradásában bízunk.”⁶

Csak aláhúzni tudjuk a Márki Sándorról keletkezett elfogultan értékelő sorokat: „Márki Sándort méltán tekintjük a hazai történelemoktatás egyik – talán – legkiemelkedőbb alakjának. A történelemoktatásról kialakított koncepciója az idealista szemlélet határt szabó keretén belül tudományos megalapozottságú volt. Csak fájlalni

¹ U. o. 153. l.

² Szabenyi, 1970. 63. l.

³ Márki, 1902. 157. l.

⁴ U. o. 149. l.

⁵ U. o. 155-156. l.

⁶ U. o. 159. l.

lehet, hogy e nagy reményekre jogosító kezdet, a Tanácsköztársaság bukása után a "liberális" kor általános elítélésének függvényeként, nem folytatódhatott."¹

Szólnunk kell még az 1903-as Utasításokról is, melyre nagy hatást gyakorolt Márki munkája: „Akár azt tekintjük, hogy mit tanítunk, akár azt, hogy kit tanítunk: kétszeres nyomatékkal is előáll az a követelés, hogy a történettanítás középpontjába a nemzeti történet állítassék...”²

Egybevetve ezt az 1880-as Utasításokkal, megállapíthatjuk, hogy míg amaz az egyetemes történelmet, addig az 1903-as a nemzeti történelmet tartja fontosabbnak, s utóbbi az érzelmi nevelés jelentőségét – mint a Márki-idézetek némelyikében is láthattuk – is jobban hangsúlyozza. A korábbi művelődéstörténeti felfogással szemben, mely a gazdasági fejlődést is magába foglalja, a művészettörténettel fűszerezett politikatörténet diadalmaskodott. A közös bennük, hogy mindkét Utasítás az intézményekben megvalósuló eszméket tekinti a tananyag gerincének.³

Vessük össze szövegszerűen is a két Utasítás szövegét, abból is a tanítás módjára vonatkozó részeket!

1880	1903
<p>„A tanító-eljárást illetőleg mindenképp elismerendő, különösen ott, hol, mint a történet tanításában, az érzelmi lelkesítő hatás is figyelmet érdemel, az élő szónak becse; és pontos előkészülettel meg is várható, hogy a tanár formai tekintetben is gondos előadással mindenkoron élénk képét adja a múltnak. De a tanár előadásánál nem kevésbé fontos tényezője az oktatásnak a jól írott vezérkönyv, melynek eleinte közös, az iskolában, majd magános, otthon előkészületképen, eszközendő olvasásához fűzi a tanár magyarázatait. A tanárnak azonban oda kell törekedni, hogy növendékei élőszóval, összefüggő jó előadással számot tudjanak adni a tanultakról; e végből azt a módszert fogja követni, melyhez a tanulók már az első osztálytól fogva az olvasmányok tárgyalásában s tartalmuk elmondásánál hozzászórtak. [...]”⁴</p>	<p>„A tanár egyénisége, tudományos meggyőződése, világfelfogása egyik tantárgynál sem olyan fontos tényezője a tanításnak, mint a történetnél. Midőn a tanár a múltat ismerteti, nem szakadhat el a jelentől. [...] Az élőszó közvetlen hatásának is nagyobb a jelentősége a történet tanításában, mint egyéb tantárgyaknál. Tanítói eljárásában tán a legfontosabb követelmény, hogy a tanítás és tanulás egységét mindvégig szem előtt tartsa, s fölötte állhatatos gonddal öröködjék. [...] A tanár nem érheti be az osztály passzív érdeklődésével. Tanítás közben is foglalkoztatja az osztályt kérdéseivel; ismert dolgokat a tanulókkal mondat el, analógiákat velük kerestet, s módjával következtetésekre buzdítja őket. Ha a tanultak számonkérésére kerül sor, ez sem a felszólított tanuló és a tanár dolga csupán, hanem az egész osztályé, mely a tanár vezetése szerint módosítja, kiegészíti, javítja az adott feleletet. [...]”⁵</p>

Az Utasítások teljes szövegét vizsgálva megállapítható, hogy az akkor korszerűnek mondott tanítás valamennyi alapelemét tartalmazza. Jellemző, hogy a különböző módszertani áramlatok egymástól teljesen eltérő elképzeléseik indoklásakor

¹ Balázsné, 1978. 38. 1.

² A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások, Bp. 1903. 166. 1.

³ Szébenyi, 1970. 64. 1.

⁴ Kármán Mór: Pedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban. II. kötet, Bp.1909. 275. 1.

⁵ A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások, Bp. 1903. 183. 1.

az Utasítás szövegére hivatkoztak.¹ Ez – minden bizonnyal – Márki integráló személyiségének is a következménye.

Politikai és metodikai reformmozgalmak a századforduló után

Bár a századfordulótól – mint láttuk – a nemzeti irányzat lett uralkodóvá, de más irányzatok is megjelennek. Ennek egy jó példája az ún. *kultúrbestia botrány*, mely egy demokrata országgyűlési képviselő, *Vázsonyi Vilmos* szavai nyomán robbant ki: „*A mai iskolai neveltetés a vérontás apológiája. Ott van a történelem. A történelmet tanulva folyton verekedést, csatározást tanulunk. A zsenge ifjú nem hall szellemekről, tudósokról, hanem a nagy hős Kinizsiről, ki félkezével felemeli a malomkövet, ki húsz törökkel vív egyszerre, egy-egy megölt törököt fog a két kezébe, egyet a fogai közé, és így táncol. Mikor az ifjúság folyton a vérontás glorifikációját hallja, olvassa, természetes, az ifjúságban feléled a vérszomj, a szelídített kultúrbestia ver gyökeret. Ha feladatát akarja teljesíteni, akkor a társadalomban nem az erőszak, nem a vérszomj fog érvényesülni.*”²

Vázsonyi szavai óriási vihart váltottak ki. Megtámadták a sajtóban, plakát- és röpcédula-hadjárat indul ellene nemzeti szellemű egyetemisták részéről, sőt utcai tüntetések robbannak ki mellette és ellene egyaránt. (Gondoljuk végig, ez ma elképzelhető lenne?!) Amikor a parlamentben a felháborodott kormánypárti képviselők beléfojtották a szót, *Ady Endre* is megszólalt, a maga vitriolos stílusában:

„*Vázsonyi Vilmos, az egyetlen magyar népképviselő, akit öntudatos nép választott, nem juthat szóhoz a magyar parlamentben. Nem engedik szóhoz a gyermekek, akik haragusznak, mert kinizsysdi s malomkősi játékukat megzavarta, a gyermekek, akik hajh, tizenkilenc milliomod magunk szerencsétlen bőrén kockáznak és malomköveznek.*

Az immár legbalkánibb parlamentnek ez a botránya irtózatossá, kegyetlen világosságot adott a mi szemeinknek. Olyan titkot világított meg, amit jaj de jó lett volna soha sem tudni. Megtudtuk, hogy a magyar parlamenti gyermekek mind egyformák: esküdjének bár a kétféjű sas karmára, a Széll Kálmán harmatozó pattanására, Kossuth Lajos kalapjára, pápa csalhatatlan öszentsége papucsára, bármire. Obskurus agyuk velejének vastag burkát csak egy kicsit kell megkarcolni, ott zszibongnak előtűnk a maguk siralmasan hasonlatos voltokban.”³

A történelemtanítás reformja a legszélesebb kultúrpolitikai összefüggésekben vetődött fel, többnyire az *egységes középiskola* pedagógiai jelszava mentén. Társadalmi igényt kifejező követelmények vetődnek fel, melyek „...a történelemre alkalmazzák az *egységes, felekezeti tartalmától megfosztott, szociális problémák iránt érzékeny, a jelen megértését elősegítő s társadalmi tartalmát illetően demokratikus szemléletet*”.⁴

Vázsonyi pacifizmusánál a történelemtanítás komolyabb kritikáját fejtik ki a *polgári radikálisok*, akik a tanterv zsúfoltságát és a tanítás szellemét bírálják, mely szerintük „*merő képtelenség*”.⁵ Bár a diagnózis egyértelmű, ti. nem lehet feladata a történelemtanításnak az adathalmaz magoltatása, a terápiában már eltérőek a vélemények.

¹ *Szebenyi*, 1970. 88. l.

² *Magyar Nemzet*, 1902. január 22. (Idézi: *Szebenyi*, 1970. 64-65. l.)

³ *Menjünk vissza Ázsiába!* (1902. január 31.) In: *Ady Endre* Összes prózai művei. II. köt. (Újságcikkek, tanulmányok 1901–1902) Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. 373. l.

⁴ *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai tankönyveinkben. Tankönyvkiadó, Bp. 1976. (*Unger*, 1976) 61. l.

⁵ Minderről bővebben: A középiskola reformja. (Vita a középiskola kérdéséről. Rendezte a Társadalomtudományi Társaság) A Huszadik Század könyvtára, 12. kötet, Bp. 1906. 269 l.

Pikler Gyula pozitívista jogász, a polgári radikálisok centrumát jelentő Társadalomtudományi Társaság szellemi vezetője a történelem helyett *szociológiát*, Wolfner Pál viszont *történelmi materializmust* javasol tanítani. A három jelentős irányzat, a nemzeti, a polgári radikális és a szocialista első nagy összecsapására a – mai TIT elődjének számító – *szabadoktatás első pécsi kongresszusán*, 1907-ben került sor.

A vitaindítót tartó *Marczali Henrik* a *nemzeti szellemű* oktatás szellemében szól: „*A történelem az emberiség nevelése. Az emberiség nevelése általános eszmék alapján ment végbe, melyeket az állam, mint egy-egy nemzet sajátos akaratának kifejezője, külön-külön a maga egyéni jelleméhez képest valósított meg. [...] Így az emberi közösségnek a nemzet, az állam az igazi tagja*”, mely az általános eszméket közvetíti az egyénnek. „*Ismerni kell tehát az eszméket, ismerni az intézményeket. Mi ezekhez nem tartozik, nem igazi történelem, hanem többé-kevésbé érdekes anekdota.*”¹

Szélsőséesebb, militánsabb nacionalista nézeteket képviselt a kongresszuson **Hornyánszky Gyula**. Szerinte a történelemtanítás célja „*a hazafi erényében való kioktatás*” – ezért – „*hazai történetet csak erősen akcentuált hazafias szellemben szabad előadni.*” Megtámadta a szocialistákat: „*...ami nemzetközi, az a történetinek is ellensége*”. Egyébként is: „*A nemzetek gazdasági küzdelme mellett az általános testvéresülés hiú ábránd marad.*” Különbösen is az ő historizmusuk „*...egészen új tant kíván nyújtani..., amely kifejezett ellenkezésben van minden előző kornak gondolkozásával és intézményeivel.*” A tudományos történetírás és –tanítás feladata tehát „*...a szocialisták tendenciózus önképzélgést szétoszlatni*”.²

A polgári pacifizmussal a következőt szegezi szembe: „*Amíg a militarizmus maga is szükség, a neki szolgáló érzelmi előkészítés sem lehet egyéb hazafias kötelességnél.*”³ A polgári radikálisok képviselője, *Pikler Gyula* viszont ún. „*belátásos elméleté*”-vel érvelt, mely minden emberi intézmény alapmagyarazataul szolgálhat, és azt hirdeti, hogy az embert cselekedeteiben mindig a belátás vezérelte. „*Az elmúlt tényeket tehát nem önmagukért kell tanítani, hanem általános igazságok nyerése végett és ezért nem embercsoportok életrajzára kell a súlyt fektetni, hanem a tények összehasonlító csoportosítását kell előadni, határozottan a jelzett céllal.*”⁴ Tehát immár a szociológiát nem a történelem helyett, hanem annak eredményeire építve kívánja bevezetni.

A legnagyobb veszélyt ezen a kongresszuson a *történelmi materializmus* hívei jelentették a fennálló rendszer számára. Képviselőik, *Ágoston Péter, Farkas István, Fényes Samu, Incze Henrik, Kövesy Gábor, Kunfi Zsigmond, Nyisztor György, Rónai Zoltán, Szende Pál, Tarczai Lajos* hozzászólásaikkal számszerű fölényt tudtak kivívni.

Egyikük például a következőket szögezi le, nem csekély demagógiával: „*A történelmi eseményeket a materialista fölfogás alapján lehet tisztán látni és megmagyarázni. Egy-egy kor gazdasági viszonyainak ismerete teszi csak lehetővé azt, hogy egy-egy kor embereinek értelmi, erkölcsi, ideológiai életét megismerhessük. [...] A történelmet a mindenkori elnyomó osztályuralom ideológiája szerint tanították az iskolában, csak annyit tudnak belőle, amennyi az osztályuralom megszégyenítése nélkül fölemlíthető. Ez a tanítási módszer kultúrelles.*”⁵

Másikuk – *Marczali Henrik*kel szemben – azt hangoztatja, nem helyes, hogy a történelemtanítás individuális alapon áll, hisz „*...az kétségtelen, hogy a történelem nem*

¹ A Szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott Magyar Országos Kongresszusának naplója. Kiadja a Kongresszus Végrehajtó Bizottsága Pályi István főtítkárral közreműködésével. Szerk. *Vörösváry Ferenc*. Franklin, Bp. 1908. Az első szakosztály naplója, I. csoport. Történelem, 148. l.

² U. o. 154., 165., 157., 155. és 156. l.

³ U. o. 165. l.

⁴ U. o. 169. l.

⁵ *Farkas István* hozzászólása: U. o. 169. l.

egyének cselekvése, hanem az egész nemzet, vagy és illetve a nép összmunkásságának eredménye. Ezt a tényt kellene legalább megérteni, hogy a történelem tudomány legyen s ne emlékirat. Már pedig ma a középiskola tanítása nemcsak individualista, hanem egyedül az emlékezetre épít s ezért helytelen s eredménytelen.” Továbbá „a múlt hibáit egészen elhallgatja” és „... bizonyos intézmények előnyeit túlozza.”¹

Az individualizmussal szemben mit ajánlanak? „A történelem a társadalmi munkaszervezet és működésének az ismertetése. Vagyis: a szocializmus története és semmi más. A társadalmi munkaszervezetnek pedig két része van, az egyik a munkásmilliók, kik a kultúra és a létfontartás összes termékeit termelik, és a másik, a százak vagy kevés ezrek, kiknek ezen termelés kizsákmányolása volt a szerepök. [...] Nem a kizsákmányoló kevesek a haza, hanem a munkásmilliók.”²

A szocialisták eszméinek a szélsőségeit jól illusztrálják egyik legnevesebb képviselőjüknek, **Nyisztor Györgynek** a szavai: „Mindig olyan eszméi voltak az embereknek, aminőkre a termelés szempontjából szükségök volt. [...] Az én véleményem az, hogy [a változást] nem az eszmék, hanem a gazdasági fejlődés idézi elő. [...] Kinizsi Pálok tanítását törölném a történelemből, ellenben kívánom annak oktatását, hogy hogyan, mit és kik termeltek minden időben.”³

A szocialista és a polgári radikális publicisztika a kongresszus után még keményebben ostromozta az iskolai történelemtanítást. Az ún. haladó tanítók lapjában például ez jelent meg: „Egész történelmünk egy látszólag buta, valójában pedig zseniálisan kiesztelt osztályideológia. Az eszmék történetét tálalják fel, Caesarok, Nagy Károlyok, Napóleonok képében személyesítve meg azokat. Csemegéül megfelelő mennyiségű tömegmészárlás, jó pár kiló nacionalista frazeológia, néhány csepp nemesség- és papságmagasztalás, keverve a nép óvatos, de következetes lepiszkolásával. Mindezt lélekölő adathalmazzal garnírozva heti három órában szedik be a középiskolák áldozati bárányai.”⁴ **Kunfi Zsigmond** egy egész kötetben ültette szégyenpadra a népiszkolai tanítást, benne a történelemmel, mely nem beszélt a görög műveltségről, a francia forradalomról, a modern természettudományok és technika vívmányairól, ellenben a királyok egyházszervező tevékenységével bőven traktálta a tanulókat.⁵

A politika mellett *metodikai „reformmozgalom”* is kezdett kibontakozni a háború előtti évtizedben. A társadalmi nyomás hatására a kultuskormányzat 1909-ben a tanítóképző intézetek tanárai számára *szociológiai tanfolyamot* szervezett. Ennek nyomán született **Császár Mihály**, pozsonyi tanár tanulmánya⁶, melyben a VII. osztályban történelem helyett szociológiát javasol tanítani. Császár azt is kifogásolta, hogy a történelem-tanítás „*elhanyagolja az emberiség őskorát [a fejlődés kiindulópontját], s a legújabb kort [a fejlődés végpontját]*”.⁷

A nagy visszhangot kiváltó ötletre többen többféleképpen reagáltak. **Madzsar Imre**, az Országos Közoktatási Tanács titkára *Történet, történettanítás és szociológia* című tanulmányában elismerte ugyan, hogy a „*történetírás szinguláris külseje alatt az általános tanulságok nagy értékű kincse van felhalmozva*”, de ezekhez a kincsekhez

¹ Ágoston Péter hozzászólása, U. o. 168. l.

² Fényes Samu hozzászólása, U. o. 169-170. l.

³ Nyisztor György hozzászólása, U. o. 172-173. l.

⁴ Kósa Miklós: Szabadgondolat és történelem. Új Korszak, 1907. június 6.

⁵ Kunfi Zsigmond: Népoktatásunk büvei. (Természet és társadalom. Népszerű tudományos kiskönyvtár) Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége. Bp. 1908. 49-50. l.

⁶ Császár Mihály: A szociológia értékesítése a középiskolai történettanításban. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1908-1909. 29. sz. 625-627. l.

⁷ U. o. 627. l.

csak „a pszichológiai megértés vezet hozzá bennünket”.¹ A szociológiának, mint tantárgynak a bevezetését azért is elveti, mert vitatható a tudomány volta: „Maga a tankönyvíró is zavarba jutna, ha lelkiismeretesen meg akarná oldani... [ha meg kellene írnia] az emberiség általános fejlődéstörténetét. Olyasvalamit, amit manapság maga a tudomány sem képes nyújtani.”² Szorgalmazza viszont a kultúr- és társadalomtörténet tanítását, ami nemcsak követelmény, de egyszersmind módszer is. Igaz, nehéz szemléletes tanítás tárgyává tenni.³

Szentpétery Imre úgy vélte, hogy „...a szociológiai oktatás célja bizonyára nem lehet más, mint a társadalmi viszonyok alakulatainak fejlődésükben és [...] elsősorban gazdasági okaik szerint való ismertetése, melyet a jelen társadalmi kérdések megértése tetőz be. Ha így tekintjük és formulázuk a célt, akkor abban, amit történettanításunk ma e tekintetben bevált, nem is fogunk olyan igen nagy fogyatékoságot találni...”⁴

Kettőt azonban említ: jobban ki kell domborítani a történelemtanításunkban a társadalmi-gazdasági összefüggéseket, s – a politikatörténet, háborúk tanítása rovására – növelni kell a művészeti oktatás anyagát.

Akik a történelemtanítás megreformálása érdekében emeltek szót, nagyjából mindnyájan egyetértettek abban, hogy nem elég a politikatörténet előadása. **Domanovszky Sándor**, a művelődéstörténeti irányzat legmarkánsabb képviselője – német példát idézve – ezt írja: „...[az iskolának] figyelembe kell vennie a jövő állampolgár-szükségleteit”, s ezért „az alkotmány-, társadalom-, gazdaság-, művelődés- és erkölcs-történet tanítását” sürgeti.⁵

Makkai Ernő Comte pozitívista filozófiája szellemében már a történelemtanítás egészét kívánta átformálni a szociológiatanítás igényeinek megfelelően. Ennek alapján így módosulnának a történelemtanítás feladatai:

„A jó történettanítás legelső föltétele, hogy igazat tanítsunk.”

„A középiskolában is csak egy történelem van: egyetlenes.”

„Az egyetlenes történelem tényei közül is ki kell válogatni az egyenemű, jellemző eseteket, és azok alapján általánosítani.”⁶

A szociológia bevezetésével a történelemtanítás gyökeresen új modelljei születtek. Nemcsak a tananyagbeosztás változott volna jelentős mértékben, hanem a történelemtanítás jellege is. A hagyományos, a tanulót mindig csak receptív, passzív munkára való kényszerítése helyett a vizsgálódó, önálló munkára serkentő jelleg dominál ezekben az elképzelésekben.

Még feltűnőbb, hogy társadalmi igényt fejeznek ki azzal, hogy a múlt megismerése a jelen megértését, sőt a haladást hozó jövő törvényszerű alakulásának az ügyét szolgálják, a pozitívizmus egykori jelmondatának megfelelően: „látni, hogy előre lássunk?”

E vita jól jelzi, hogy az érvényben lévő tanterv politikai ellenzéke mellett immár a metodikai szembenállók tábora is létrejön. Ennek markáns vonulata volt az ún. *genetikus történetfelfogás*, melynek filozófiája Rankétól származott, s leglelkesebb magyarországi apostola **Dékány István** lett⁷.

¹ Madzsar Imre: Történet, történettanítás és szociológia. Magyar Paedagógia, 1910. 261. l.

² U. o. 269. l.

³ Balázsné, 1978. 69. l.

⁴ Szentpétery Imre: Művészeti és szociológiai oktatás a történettanítás keretében. Bp. 1910. 11. l.

⁵ Domanovszky Sándor: „Történettanítás”. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1902-1903. 21. sz. 443. l.

⁶ Makkai Ernő: Történettudomány és történettanítás. In: A kolozsvári ref. Kollégium értesítője az 1910–1911. iskolai évről. Kolozsvár, 1911. 33., és 35. l.

⁷ Dékány István: Genetikus történelem a pedagógia rendszerében. Magyar Középiskola, 1909. 539-549. l.

Ez az irányzat elismerte ugyan a történelmi fejlődés tényét – akár a történelmi materializmus –, de ennek lényegét nem az osztályharcban vélte felfedezni – szemben a marxizmussal –, hanem történelmi egységben, az egészben, a szintézisben. A kiindulópont, hogy „*az egyetemes fejlődés nem különálló részekből áll, nem egyes elszigetelt fejlődési sorokból van összeszöve.*” Ebben „*legelső sorban az a fontos, hogy a korok egyéni voltát felismerjük; e cél felé vezet az ú. n. korösszehasonlítás.*” Itt „*legcélszerűbb azon az alapon kiindulni, hogy a múltat mindig a jelennel hasonlítjuk össze.*”¹

Fontos volt a genetikus felfogásban a történet és történelem szigorú megkülönböztetése. „*A történet a megtörtént események összessége, a történelem ellenben a legfontosabb történetek leírása.*”² Ebből az következik, hogy „*nem minden megtörtént dolog tarthat számot arra, hogy a történelembe fölvéttessék.*”³ Ezzel a pozitivista metodika és a fakticista anyaghalmozás ellen hasznosat cselekedett.

Dékány a célok és feladatok filozófiai irányú megközelítésével, a belső összefüggések feltárásával, a tananyag filozófiai elméletekből kiinduló tudatos elrendezésével konkrét világnézeti politikai célok elérésére törekedett. Ahogy *Balanyi György* írta az újabb külföldi és hazai történelemtanítási törekvéseket összefoglaló munkájában: „*Világnézet küzd világnézet ellen, hogy hatalmába kerítse, illetve megtartsa a lelkes harcosok nevelésének lehetőségét és eszközét.*”⁴

Általános tendencia az 1910-es években, hogy az elméleti viták ellenére a nemzeti szellemű és valláserkölcsei nevelés uralja a magyar pedagógiát. Természetes viszont, hogy a szembenállók a társadalom- és természettudományok súlyát a humán tárgyak (pl. történelem!) rovására kívánják növelni.

A Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete reformtervezete szerint „*az új tantervekben a természet- és társadalomtudományoknak a most túltengő humán-tárgyak rovására sokkal nagyobb teret kell biztosítani.*”⁵ Az Országos Polgári Radikális Párt programja is követelte: „*Az oktatásügy súlypontját a természettudományi, technikai és társadalom-tudományokra kell helyezni.*”⁶

A különböző szocialista és radikális csoportok a sajtó, az 1908-ban alakult Galilei-kör és az Új Korszak című pedagógiai folyóirat révén széleskörű felvilágosító és agitációs munkát végeztek a pedagógusok között. Részben ezek (főleg az Új Korszak) révén robban be a pedagógiai köztudatba **Nagy László Magyar Gyermektanulmányi Társasága** (alakult 1906-ban, első kongresszusa 1913-ban volt), mely 1907-től saját folyóirattal (*A Gyermek*) is rendelkezik.

Az alapszabály a következőket tartalmazza: „*4. § A társaság célja, hogy a gyermekek tanulmányozásának ügyét hazánkban felkarolja; a gyermektanulmányozást hazánkban tudományosan művelje s a tanulmányok eredményét, főként a nemzeti nevelés számára értékesítse; továbbá, hogy a gyermekszeretetet minden körben általánossá tegye, mélyítse; az egyesek és a társadalom érdeklődését a gyermek*

¹ *Dékány István*: A genetikus történelem technikája, Magyar Középiskola, 1910. 335-338. l.

² *Dékány István*: A történelmi materializmus mint történelembölcészeti kérdés. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 536. l.

³ *Dékány István*: Genetikus történelem a pedagógia rendszerében. Magyar Középiskola, 1909. 539. l.

⁴ *Balanyi György*: Újabb pedagógiai törekvések a történettanítás terén. (Klny. a Szegedi Városi Főgimnázium 1911-1912. évi értesítőjéből) Szeged, 1912. 6. l.

⁵ Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének Reformtervezete, Új Korszak, 1910. október 14. 2. l.

⁶ Az Országos Polgári Radikális Párt programja. In: *Mérei Gyula*: A polgári radikalizmus Magyarországon. Bp. 1947. 123. l.

*életjelenségei iránt felköltse és ébren tartsa. A társaság a vizsgálódásokat a rendes és rendellenes fejlődésű gyermekeknek mind testi, mind lelki életére egyaránt kiterjeszti.*¹

Nagy László és munkatársai – az irányzat külföldi képviselőihez hasonlóan – a neveléstudomány új alapokra helyezését, új pedagógiai szemlélet elterjesztését várták a korszerű nevelési-pszichológiai törekvések térhódításától.²

A vázolt politikai és metodikai „reform-mozgalmak” hatására 1913. június 16-án *Jankovich Béla* vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentette az országgyűlésen, hogy középiskolai reformot készít elő. Szeptemberben rendeletet adott ki a középiskolai reformról. Ebben a következő fogyatékoságokra hívta fel a figyelmet:

- I. *„A középiskola – jelesül a gimnázium – kellő átmenet nélkül csatlakozik az elemi népiskolához.”*
- II. *Nem különül el egymástól élesen a középiskola alsó és felső tagozata.*
- III. *„... az oktatás eredménye – dicséretes kivételektől eltekintve – nem kielégítő némely tanulmányi ágakban. Ilyenek: az egyetemes történet, melynek anyagában a tanulók sokszoros tapasztalat szerint, szembenőnően tájékozatlanok; ilyen a földrajz, ilyenek a modern nyelvek.”*
- IV. *Hiba, hogy a tantervek „egyes ismeretágakról egyáltalán nem gondoskodnak. Okvetlenül szükségesnek vélem, hogy a középiskolai tanuló a legfontosabb gazdasági és társadalmi jelenségekről, ha nem is éppen külön tantárgyak alakjában tájékoztatást nyerjen.”*³

Bár a minisztérium megoldási javaslatai (ti. a középiskola *„tantervi szervezete két tagozatban épüljön föl”*, s így a történelem, a földrajz, valamint a természettudományi tárgyak egész tananyaga *„két ízben taníttassék: alsó tagozatban inkább leíró és szemléltető, a felsőben inkább okadatóló és összefoglaló módon.”*⁴) vitathatóak voltak, de alkalmasnak bizonyultak eszmecserék kibontakozásához.

1913 végén a Budapesti Tanári Kör ülésén megalakult a *Történelmi Reformbizottság*. Vitaindítójában *Takáts György* éles szavakkal ítélte el a tantervi maximalizmust: *„A telefon, a villamosvasút és a repülőgépek korszakában, ... amikor a szocializmus egyre sürgetőbbben követeli a társadalom jogi és gazdasági átalakulását..., nem végzetes tévedés-e, ha ... 14 és 15 éves fiainkat, lányainkat ... sok-sok ... fölösleges dologra tanítjuk”*. A középiskolai egyetemes történelem-tananyag *„legalábbis egy jó harmadrésze fölösleges.”*⁵

A tananyagcsökkentés igényében meg tudtak egyezni a vitatkozók⁶, s abban is általános volt a követelmény, hogy a történelemtanítás többet foglalkozzon a jelennel, de **Madzsar Imre** a tanulói tapasztalat fontosságát is hangsúlyozza: *„...[a jelenismeret] különleges szerepet játszik és alapvető fontossággal bír, mint általában mindaz, ami a tanulót körülveszi.”*⁷

A biztató eszmecserét a világháború szakította meg. Mindenesetre tanulságos, hogy olyan jelenséggel van adott esetben dolgunk, melyben a gyakorlati tapasztalatok

¹ Magyar Paedagógia, 1906. 318. l.

² A különböző reformpedagógiai irányzatok történelemtanításbeli vonatkozásairól következő közlésünkben külön fejezetben szólnunk.

³ Rendelet a középiskolák reformjáról. (1913. szeptember 27.) Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1913-1914. 3. sz. 92-93. l.

⁴ U. o. 93. l.

⁵ *Takáts György*: A történelemtanítás anyaga és iskolakönyveink. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1913-1914. 7. sz. 381-382. l.

⁶ *Pl. Barczán Endre, Márki Sándor, Vajda György*

⁷ *Pl. Madzsar Imre*: A történettanítás reformja. Magyar Paedagógia, 1913. 332. l.

alapján a történelemtanítás a történelemtudománynál is jobban érzékelhette a régi történetfelfogás alapvető hiányosságait.¹

Háború és forradalom – a történelemtanítás felől szemlélve

Az első világháború kezdetén a felkorbácsolódott nacionalista közhangulat némiképp a történelemtanítás eredményességét is bizonyította. Történelemtanárok – korántsem elfogulatlan – előadásokat tartottak a háború okairól és eseményeiről. Ezekből többnyire az derült ki, hogy az emberiség szenvedésének oka az angolok önzése, a franciák sovinizmusa és az oroszok kultúrátlansága.²

Már kezdetben is voltak más hangok, melyek kezdetben gyengén, óvatosan figyelmeztettek csupán: „*Ne szítsuk tanítványaink lelkében a gyűlöletet a most velünk hadban álló népek ellen.*”³ 1916 után ez a hang észrevehetően erősödött: „... *ne tétovázzunk az elismerést megadni ellenségeink érdemei számára sem, mert csak ez alapon rendezkedhetünk a béke munkáira.*”⁴ Egy budapesti gimnázium tantestületi értekezletén *Gombos Albin* nyíltan tiltakozott a háborús előadások ellen, mondván „*a történelem csak lezárt eredményeket taníthat.*”⁵

A háborús hónapok kezdeti megdöbbenése után a szaksajtóban folytatódott a reformvita. **Fest Aladár** budapesti tankerületi főigazgató a történelemtanítás céljait kívánta tisztázni, igen korszerű, komplex megközelítésben. Szerinte „*az iskolában közölt történelmi anyag felhasználásával*

1. *ki kell fejleszteniünk a tanulóknak a történelmi érzéket, vagyis a történelmi élet és fejlődés iránt való élénk érdeklődést;*
2. *megalapoznunk a történelmi gondolkodást, vagyis az események összefüggésének megértéséhez vezető genetikus okoskodó képességet;*
3. *kifejleszteniünk a történelmi ítéletet, vagyis a történelemben ható erők felismerését és hatásuknak helyes értékelését;*
4. *felébreszteniünk a történelmi akaratot, vagyis az arra való öntudatos készséget, hogy növendékeink a saját életükben igyekezzenek részt venni az emberiség kulturális feladatainak előmozdításában.*”⁶

Az őszirózsás forradalom győzelme után alapvetően megváltozik az értékrend. **Lovászy Márton** kultuszminiszter új közoktatás-politikai elveket hirdetett meg: „*Az iskola ne csak a hazának, de az egész emberiségnek is neveljen jó polgárokat*”, majd hangsúlyozta, hogy az ifjúságot pacifizmusra, köztársasági érzelmekre, demokráciára és liberalizmusra kell nevelni.⁷ *Gaál Mózes* reformpedagógus egyenesen azt javasolja, hogy „*legyen minden iskola egy-egy kisebb, jól és okosan szervezett Köztársaság a legnemesebb és legteljesebb demokrácia szellemében.*”⁸

¹ *Unger*, 1976. 65. l.

² *Szebenyi*, 1970. 78. l.

³ *Kallós Ede*: A háború és a történettanítás. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1914-1915. 5. sz. 164. l.

⁴ *Barczán Endre*: A világháború tanítása az iskolában. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1916-1917. 19-20. sz. 555. l.

⁵ VII. ker. jkv., 1917. máj. 26. (FL)

⁶ *Fest Aladár*: A történelmi oktatás módszere, Magyar Paedagógia, 1917. 130. l.

⁷ *Lovászy Márton* szózata a magyar nevelőkhöz, 1918. november 27. Hivatalos Közlöny, Melléklet az 1918. 28. számhoz (1918. december 15.) 1-2. l.

⁸ *Gaál Mózes*: A középiskolai tanárság és a Magyar Népköztársaság. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1918-1919. 7-8. sz. 114. l.

A forradalom államtitkára, **Imre Sándor** „*lelki megújítást*” vár.¹ Azt is mondja, hogy „*meg kell szűnnie annak a kölcsönös bizalmatlanságnak, sőt sokszor gyűlölködésnek, amely ma nemcsak a szemben álló osztályokat, hanem a különböző véleményűeket is egymás ellen harcba állítja.*”²

Vannak ellenvélemények is. A konzervatív liberális **Fináczy Ernő** szerint „*a reformok hirtelenében való megalkotása a mostani viszonyok közt a legnagyobb hiba volna.[...] Valamint a természetben, úgy a szellemi világban sem lehetséges ugrás.[...] Ami merőben új, aminek nincs semmiféle gyökere ... az lesiklik a lelkek felszínéről.*”³ Ráadásul a régi tanügyi tisztviselők a helyükön maradtak, ami nem kedvezett a reformoknak: „*A közkormány minden ágán látszik már, hogy Magyarország forradalmi átalakuláson ment és megy keresztül, csak közoktatásügyön nem.*”⁴

Fel is váltja **Kunfi Zsigmond** Lovászyt a kultuszminiszteri székben, aki megkövetelte, hogy „*már a mai tanterv keretében is társadalomtudományi ismeretek közöltesse és minden tárgy, így elsősorban a történelem, földrajz és a magyar irodalom tartalmát az új szellem hassa át.*”⁵ Tanfolyamokat szervez a budapesti egyetemen a tanárok átképzésére, s megjelennek az első – gyökeres változásokat feltételező – reformjavaslatok is.

Ezek közül kettőt említünk. Az egyik a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság* Nagy László által készített tervezete, mely a munkára nevelést állította javaslatának középpontjába: „*Legfőbb gyakorlati célunk, hogy erényes, dolgozni szerető, akaró és tudó polgárokat neveljünk.*”⁶

A másik a *Magyarországi Tanítók Szakszervezetének* kultúrprogramja, mely a történelemtanítás jellegére is kiható követelményeket tartalmazott. Ezekből idézünk néhányat:

- „...2. *A középiskola célja a fejlődő társadalom részére olyan gondolkodó egyéneket nevelni, akik önálló világnézet kialakítására képesek. [...]*
- ...5. *A tanulásban a genetikus módszer nyer alkalmazást, amely az ismeretek belső összefüggésének tudatossá válását teszi lehetővé. Végső eredményben a tantárgyaként földolgozott ismereteknek egységes tudományos világkép formájában kell találkozniuk.*
- 6. *A klasszikus nyelvek kötelező tanítása a középiskolából kiküszöbölendő. Bevezetendő a társadalomtudományi, közgazdaságtani tárgyak intenzív tanulmányozása.*”⁷

A *Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége (VAOSZ)* 11 tagú *Iskolai Reformokat Előkészítő Bizottsága* ennek alapján kezdte kidolgozni az adott tanévben bevezetendő reformokat és a következő évben bevezetendő tanterveket.

A történelem tantárgy anyagára, szellemére vonatkozó különböző javaslatok tükrözik azt a megrázkódtatást, amit a veszített világháború váltott ki. Valamennyi javaslatban központi helyet kap a *béke* és a *humanizmusra nevelés*. A polgári

¹ i. s. (=Imre Sándor): Benső megújulás. Magyar Paedagógia, 1918. 565. l.

² U. o.

³ *Fináczy Ernő*: A középiskolák egységes jogosítása. Magyar Paedagógia, 1919. 1-2. l.

⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a forradalom után. Új Korszak, 1918. december 20. 5. l. (In: A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban. Szerk.: *Felkai László*. Tankönyvkiadó, Bp. 1959. 326. l.)

⁵ *Kunfi Zsigmond* közoktatási miniszter a nevelőkhöz. In: *Dénes Lajos*: Az iskola a forradalom útján. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1918-1919. 13-14. sz. 218. l.

⁶ *Nagy László*: A magyar közoktatás reformja. Kéziratból közrebocsátja: *Ballai Károly*. Kísérő tanulmánnyal ellátta *Kemény Gábor*. Bp. 1934. 5. l.

⁷ A Magyarországi Tanítók Szakszervezetének kultúrprogramja. Új Korszak, 1918. december 20. (A dualizmus közoktatásügyének bírálata a haladó sajtóban i. m. 325. l.)

pacifizmus szellemében a tervezetekben radikálisan csökkentik a tanítandó *háborúk* számát. Általában fontos „*a háborúk tárgyilagos ismertetése*”, fel kell tární a háborúk „*esetleg mindkét oldalról erkölcstelen okát*”, a „*háborúk kárait..., költségeit*” stb. „*A békeakarást világnézeté kell tenni.*”¹

Az új értékrend alapját jelentette, hogy a háborús hősök, diadalmas hadvezérek helyett példaképnek a nagy tudósokat, bátor felfedezőket kell a tanulók elé állítani: „*Egy Kepler, Newton, Euler, Gauss stb. élete és szereplése van olyan fontos és tanulságos, mint akár egy Caesarnak, akár egy Napóleonnak sorsa. [...] Ma még fontosabb egy francia király, mint egy Descartes, fontosabb egy jelentéktelen porosz király, mint egy Leibnitz, fontosabb egy keresztes lovag, mint egy felfedező.*”²

Csökkenteni akarják a történelemtanítás szubjektív elemeit azzal, hogy az új históriaoktatás „*nem titkolja el a nagy emberekről, hogy legjobb akaratuk mellett is tévedtek, s nem akar ... bálványokat csinálni.*”³ A debreceni tanár, Nánay Béla bálványozott politikusokból, hadvezérekéből (II. Vilmos és Hindenburg, Tisza István és Conrad) kiábrándulva mondja ezt.

A háborúellenességgel együtt jár az *egyetemes történelem* nagyobb mértékű tanítására vonatkozó javaslat és „*a hazafiság tisztult fogalmazása*”-ra való törekvés, „*az "extra Hungariam non est vita" hiúsággá és gyűlöletté lealacsonyított*” hazafiasság elvetése. A „*jogérzés*” és a „*nemzetközi érzés*” kifejlesztése révén pedig a közös „*emberi*” erősítésére való törekvés.⁴

Mindezeket a javaslatokat a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond vezette kultuszminisztérium sem ment túl. Egy 1919. február 26-án tartott értekezleten, – melyen Somogyi Béla államtitkár elnökölt – fontosnak tartják a jelenkor ismeretét, a forradalom polgári hagyományait, a háborúellenességet és a természettudományos álláspontot. Kimondják, hogy az olvasókönyvekből „*ki kell hagyni minden anyagot, mely royalista irányt vagy a sovinizmust szolgálja, és a természettudományos állásponttal nem egyezik.*” Az új anyagba „*fel kell venni hazánknak és a világnak gazdasági és kulturális állapotának ismertetését; a sovinizmus vészes következményének ismertetését; a nagy francia forradalmat; a világháborút, háborúellenes olvasmányokat, az 1918-iki magyar forradalmat; a világháborút; a háborúellenes olvasmányokat; az 1918. októberi forradalmat; a fontosabb néptörvényeket...; a népek egymásra utaltságát...; a nemzetköziség mibenlétét: a közgazdaságtani alaptanokat és a mai gazdasági irányok ismertetését.*”⁵

A tanácsköztársaság történelemtanítási gyakorlata és tervei

A tanácsköztársaság rövid fennállása alatt fenekestül fölforgatta a közoktatás egészét. Államosították az iskolákat, megszüntették a kötelező hitoktatást, leváltották a régi vezetőket, ugyanakkor rendezték a pedagógusok fizetését és új alapokra helyezték a közoktatás irányítást. A Közoktatási Népbiztosság elfogadta a 8 osztályos általános népiskola és az erre épülő középiskola tervét, megszüntetve annak elitiskola jellegét, ráadásul intézményesítették a dialektikus és történelmi materializmust. A kultúrpolitika osztályalapú volt, fő célja a korábbi uralkodó osztály műveltségi monopóliumának a megtörése, a korábbi humanisztikus beállítottságú képzés helyébe a természettudományos és gyakorlati jellegű foglalkoztatás került.

¹ Nánay Béla: A békés tanítás alapvonalai. Magyar Paedagógia, 1919. 32. és 24. l.

² Batta István: Matematika és történelemtanítás a középiskolában. Magyar Paedagógia, 1918. 384. l.

³ Nánay Béla: A békés tanítás alapvonalai. Magyar Paedagógia, 1919. 26. l.

⁴ U. o. 27-30. l.

⁵ A forradalom és a tankönyvek. Néptanítók Lapja, 1919. 10-11. sz. 24. l.

A Közoktatásügyi Népbiztosság rendelete „A történelemnek az új szellemben való tanítása tárgyában” 1919. április 27-én jelent meg. Ez célul tűzte ki, hogy „az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa, s ezzel a proletariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, amely most van folyamatban.”¹

Két nappal később – ugyancsak a népbiztosság lapjában, a Fáklyában – megtörtént a feladatok részletesebb kifejtése: „a történet-tanításnak szakítania kell ...[a régi] felfogással és a változott időknek megfelelően teljesen új alapokra kell helyezkednie”. Az „egyének kultusza” helyett „a tömegmozgalmak jelentőségét kell felismertetnie a társadalom fejlődésmenetének bemutatásával. Ezért az elmúlt eseményeket szociológiai és közgazdaságtani szempontok megvilágításával kell bemutatnunk, a történelmi materializmus felfogásának és módszereinek alkalmazásával.” Az eszmetörténétté szűkített kultúrhistoria helyett „ismertessük a társadalmi osztályok gazdasági helyzetéből folyó küzdelmek: az osztályharcok történetét, mert ezekben nemcsak a történelem szemléleti tényeinek magyarázatát nyújtjuk, hanem megértettjük egyszersmind a szellemi áramlatok kifejlődésének és elterjedésének lehetőségeit is, amik elsősorban a gazdasági viszonyokban lelik magyarázatukat. Így, a társadalom fejlődésmenetének keretein belül ismerkedik meg a jövő embere az emberiség kulturafejlesztő fáradozásainak történetével.” A történelemtanításnak „az eddigi iskola külön kiszakított nemzeti történelme” helyett, – mely „meghamisított világításban mutatja be a multat, Magyarországot a kulturvilág centrumának tüntetvén fel” –, „a társadalom fejlődésének egyetemes törvényei”-vel kell a tanulókat megismertetni. „Az ilyenformán átalakított történettani igen értékes eszközzé válik az általános emberképzés szolgálatában, mert elvezeti a jövő embert a társadalom fejlődésmenetének folyamán az emberi kultúra kibontakoztatásának megértéséhez; átértékteti vele azt, hogy a jelen csupán egyik fázisa a történelmi eseménysorozatnak, amely a multak következménye és egyben meghatározó oka az eljövendőknek, – és eljuttatja az emberiség sorsát eldöntő jelenségekkel szemben az önálló kritika magaslatára, aminek a révén idővel cselekvő részesévé válhatik kora politikai életének.”²

A VAOSZ által korábban jelzett és kezdett reformmunkálatok 1919. május 13-án a Közoktatásügyi Népbiztosság által kiadott rendelettel zárultak. Ezt is kissé hosszabban kell idéznünk, mert igen tanulságos képet nyerhetünk belőle az adott korról: „A közoktatásügyi népbiztosság elrendeli, hogy folyó év május havában a történelem tanítói nagy vonásokban ismertessék növendékeikkel a bér munka és a tőkés termelés fogalmát, a polgári kapitalista állam különböző osztályait és osztályérdeket védő jogintézményeit, a tőkéstermelésből kinövő nemzetközi imperialista versenyt s a proletariátusnak a világháborúban viselt szenvedéseit s a világforradalomban vállalt szerepét. Hogy a történelem oktatói ezekre a fontos alapfogalmakat tisztázó órákra előkészüljenek, a népbiztosság minden iskolába eljuttatja a Kommunista Kiáltványt, Bucharinnak a Kommunista párt programjáról szóló művét, azonkívül a Néptanítók Lapjának legközelebbi számában az elemi iskolák, a polgári iskolák s a középiskolák alsó osztályainak történelemtanítói számára a bevezető leckék vázlatát is közli, hogy az alsó fokon különös paedagógiai tapintatot kívánó előkészítés az ifjúság értelmi

¹ Fáklya, 1919. április 27. 4. l.

² *Bresztovszky Vilma: A történelem az új iskolában.* Fáklya, 1919. ápr. 29. 3. l. (In: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte Petrák Katalin és Milei György. Bp. 1959. 247-248. l.)

*színvonalának megfelelő formában történjék. A felső osztályokban a történelmi alapfogalmak ismertetése a szétküldött művek szemelvényes olvastatásával kapcsolatban is történhetik.*¹

A tanácsköztársaság idején a történelemtanítás a Néptanítók Lapjában közzétett *mintaleckék* alapján folyt.² A májusi „Bevezető leckék” a legalapvetőbb társadalmi, gazdasági alapfogalmak és a jelen események megértését szolgálták:

1. lecke: a munka, a termelés, a társadalmi osztályok, a kizsákmányolás, az osztályharc fogalmai és a proletariátus osztályharcának formái, eredményei.
2. lecke: a társadalmi formák fejlődése, különös tekintettel a polgári forradalmak utáni politikai harcokra.
3. lecke: a világháború okairól, menetéről, az oroszországi forradalmakról és a „kommunista orosz kormány” első intézkedéseiről.
4. lecke: Magyarország helyzete a világháború kitörésétől a tanácsköztársaság államrendszerének kiépítéséig, a kommunista jövő perspektívái.

A júniusi összefoglaló órákhoz készített *mintaleckék*: a gazdasági tényezők, a dolgozó tömegek termelőmunkája, az osztályharc és a forradalmak szerepe, jelentősége a történelmi folyamatban. Ilyen szörnyszülött megállapítások születtek, mint például az i. e. VII-VI. századi görög történelmet ismertető résznél: „Az athéni forradalom a kapitalista termelés helyébe nem a szociális szervezetet, a vagyonközösséget akarta állítani, hanem egyszerűen a nagybirtokok egyenletes parcellázását kívánta...” Majd ezt folytatva a „konklúzió”: „... a társadalmi és gazdasági bajok egész szövevényének végső okát, a kapitalizmust a forradalmak nem ismerték fel és nem szüntették meg.”³

A mintaleckék mellett előadók iskolákba küldésével is igyekezett elősegíteni a tanárok átképzését. Emellett olyan rendeletet is kiadott a népbiztosság, miszerint „minden tanító alkalmazottnak ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom lényegének és fejlődésének kérdéseit, és át kell értenie a kommunista komoly önképzés által elérendő cél előkészítéseképpen minden tanító alkalmazottnak fel kell dolgoznia és el kell sajátítania a következő művekben foglalt anyagot:

1. Marx és Engels: *A kommunista kiáltvány*;
2. Marx: *A polgárháború Franciaországban*;
3. Engels: *Az utópikus és tudományos szocializmus*;
4. Buharin Nyikolaj: *A kommunisták (bolsevikiek) programja*.⁴

A Közoktatásügyi Népbiztosság tantervi tervezetében a történelemtanításnak rendkívül fontos szerepet szánt. Óraszámban és az évfolyamok szerinti tanításban is kb. egyharmaddal nőtt a történelem terjedelme az 1899-es tantervéhez képest. Összes óraszámban 29:18, évfolyamok szerinti tanításban 9:6 az arány az 1919-es tanterv „javára”, vagyis 9 osztályban tanítottak – volna – történelmet, a korábbi 6-tal szemben.

A történelem anyaga a 8 osztályos általános népiskolában és a középiskolában is „az emberi egyetemesség története”, különbség csak az anyag mennyiségében, illetve módszerében van. Hasonlítsuk össze a két említett tantervet!

¹ A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. május 13-i rendelete a történelmi tanítás új iránya tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1919. május 15. 183. l. (In: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 61-62. l.)

² Néptanítók Lapja. 1919. április 24-i 17. és 1919. május 15-i 20. számainak melléklete. (Írták: Bresztovszky Vilma, Kallós Ede, Kintzné Takács Mária, Sas Andor, Seltmann Rezső és Varjas Sándorné.)

³ Kallós Ede: Leckék az ókor történetéből. Néptanítók Lapja, 1919. április 24. Melléklet, XIV. l.

⁴ A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. június 18-i rendelete a tanító-alkalmazottak részére előírt társadalmi ismeretről. Hivatalos Közlöny, 1919. június 27. 27. sz. 212. l. (In: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája i. m. 36. l.)

1899		1919		Életkor	
Oszt. óra	Tananyag	Oszt. óra	Tananyag		
I.	-	V.	3	Óskor, ókori Kelet, görögök	11
II.	-	VI.	3	Róma, középkor (1492-ig)	12
III.	3	VII.	3	Egyet. tört. (1789-ig)	13
IV.	3	VIII.	3	Egyet. tört. (1919-ig)	14
V.	3	I.	3	Óskor, ókor (népvánd.-ig)	15
VI.	3	II.	3	Egyet. tört. (középkor)	16
VII.	3	III.	3	Egyet. tört. (XVI-1815)	17
VIII.	3	IV.	4	Egyet. legújabb kor	18
		V.	4	Szociológia	19

Az 1919-es tervezet tehát az emberiség egyetememes történetét két azonos tartalmú koncentrikus körben kívánja feldolgozni. Kisebb eltérés, hogy a középiskola III. osztályában 1815 a korszakhatár, a VII. osztályos 1789-hez képest; s a népiskolában minden történelmi korszak végén áttekintik a magyar történelem eseményeit is. Ami ezen kívül különbség: „A népiskolában a hangsúly a történelem szemléleti tényein nyugszik, bár az okozati összefüggés kutatása sem mellőzhető el teljesen...”¹

Érdekes idéznünk Fináczy Ernő a tanácsköztársaság bukása utáni (!) véleményét: „Talán Eötvös József kivételével – nem volt közoktatásügyi miniszter, aki a közoktatást olyan egységesen fogta volna fel, és olyan egységben látta meg, mint a népbiztosság.”²

Ez tárgyunk esetében abból fakadt, hogy az egyetememes emberi történelmet egyetlen egységnek fogták fel. Ezen belül a korábnál lényegesen nagyobb figyelmet fordítottak az „őstörténelem”-re (Morgan és Engels fokozatait használva „a vadság” és „a barbárság” korára), de az anyag- és szempontgazdagság tekintetében az új- és legújabb kort helyezték előtérbe. Az ókor és középkor „trónfosztásának” komoly világnézeti és politikai okai voltak. A jelenhez való fokozottabb kapcsolódás a forradalomhoz való kötődést is jelentette. A proletárforradalom szempontjából nem kevésbé fontos feladat lett a XIX. századi kapitalizmus részletesebb tanulmányozása is.

A materialista szemlélet jelentette a korábbiakhoz képest a legnagyobb változást. A történelmi materializmus szellemében gazdasági okokra vezetnek vissza a történelemtanítási dokumentumok az osztályharcot is. Feltűnő a tantervben a „szociológiai és ökonómiai” szempontok túltengése. Ez a szociáldemokraták 1919 előtti – korábban már bemutatott – „gazdasági materialista” történet-felfogásának az eredménye.

Több oka van annak, hogy a reformtervezetekben a nemzeti történelem (és ezzel párhuzamosan a nemzeti irodalom) nem kapott önálló helyet. Ez egyrészt a tantervkészítők társadalmi-történelmi törvényfelfogásával indokolható, másrészt a világforradalom iránti várakozással függött össze.

Ugyanakkor „Magyarország története beilleszkedik a világtörténelem oktatásának kereteibe.”³ [...] A népiskolai tervezetben annyit hozzátesznek, hogy „a speciális magyar viszonyokat minden korszakban erőteljesebben hangsúlyozzuk, mint azt az általános fejlődésben lejátszott szerepünk következtében megérdemelnék.”⁴

Nézzük a tanterv egyes történelmi kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásait. Ezekben nagyon erősen tükröződik a korábbi szociáldemokrata történetírás betűje és szelleme is.

¹ Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete. Szerk.: Pásztor József. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Bp. 1959. 72. l.

² Fináczy Ernő: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Paedagógia, 1919. 101-102. l.

³ Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete i. m. 81. l.

⁴ U. o. 72. l.

Például *Hunyadi János* minden történelmi nagyságától megfosztott, pusztán birtokait védő oligarcha. A XVI-XIX. század történelmén átüt a szociáldemokrácia *Habsburg-barát* állásfoglalása. A VII. osztályos anyagfelsorolásban egyetlen királyt sem említ név szerint a tanterv, de *Mária Terézia* és *II. József* bemutatása eléggé részletező. Bár a Kossuth által kimondott Habsburg-trónfosztást helyeslik, de a XVII. századi *Habsburg-ellenes harcok* „magyar nemesi felkelések, vallási és politikai jelszavakkal folytatott kishemesi osztályküzdelmek”. A kuruc felkelések sem egyebek, „mint a magyar köznemesség osztályküzdelmei.”¹

Kissé meglepő, de a tanácsköztársaság dokumentumai a reformkorban Kossuthtal szemben bizonyos mértékig elsőbbséget adtak a gazdasági élet problémáival behatóan foglalkozó, a rendiséggel élesen szemben álló *Széchenyinek*. 1848/49 történetében – nyilván Marx írására támaszkodva – *Szemere Bertalan* kap elsőbbséget Kossuthtal szemben. Tanulságos az érvelés: „... az 1849-es köztársasági Magyarországot szinte elsikkasztották a magyar iskolákban. *Szemere Bertalanról*, az igazi forradalom miniszterelnökéről, alig hallottak a diákok, pedig ő a köztársasági gondolatnak és erkölcsnek vonzó példája s a nemzetiségi kérdésben, mely – végeredményben eldöntötte a 48–49-es megmozdulást, – Kossuth imperialisztikus ízű álláspontjával szemben józan demokratikus elveket vall.”²

A reformtervezet gyökeresen szakít az addigi hőskultusszal: „A történelem nem lehet tovább is egyének kultusza...”³ [...] „... a történelem a mi szemünkben az egész társadalom, tehát a tömegek története.”⁴ [...] A történelmi fejlődés érdekében „a história személyiségfölötti erői dolgoznak.”⁵

A lényeg a tömegek és a nagy egyéniségek dialektikus kapcsolatának felismerésében rejlik. Ennek megfogalmazása a tervezetben: az „egyéniség csak annyiban irányít, amennyiben közösségek reprezentánsa”. [...] Pontosítva: „Cselekvő személyiségek nélkül nincs história, a kiemelkedő egyén szerepét nem vitatjuk el a tömegmozgalmak körül, de nem állunk meg náluk. Nem kicsinyelni, lerántani, kiküszöbölni akarjuk őket, hanem helyesebben értékelni.”⁶

A tanácsköztársasággal kapcsolatban ma már több mindent másképp látunk, mint a rendszerváltozást megelőzően. Egy 1960-as évekbeli értékelést mégis átvehetünk a kor közoktatás-politikájáról: „A Tanácsköztársaság ... olyan iskolareformot hozott létre, amely összegezte, átfogó koncepcióba sűrítette és továbbfejlesztette mindazokat a kritikai megállapításokat, amelyek a kiegyezés utáni iskolarendszerről elhangzottak és mindazokat a javaslatokat, amelyek az iskolarendszer társadalmi és pedagógiai korszerűsítésére vonatkozóan megszülettek. [...] Ezek az előzmények világossá teszik, hogy miért volt szüksége az ellenforradalomnak arra, hogy ígéretei közé beiktassa az iskolareform ígéretét is.”⁷

Ugyanakkor nem tett jót az ügynek a proletárdiktatúra eszköztára, a forradalmi erőszakot is igénybe vevő lázas türelmetlenség.⁸ Különösen szembeötlő volt a

¹ U. o. 75. l.

² U. o. 79. l.

³ U. o. 71. l.

⁴ U. o. 80. l.

⁵ U. o. 81. l.

⁶ U. o. 80. l.

⁷ *Joboru Magda*: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Tankönyvkiadó, Bp. 1963. 13. l.

⁸ *Felkai László*: Nevelésügyi törekvések a polgári demokratikus forradalom és a tanácsköztársaság idején. In: *Felkai László-Zibolen Endre*: A magyar nevelés története II. kötet. Főszerk. *Horváth Márton*. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Bp. 1993. 213. l.

történelemtanítást oly jelentős mértékben jellemző proletár nemzetköziség, a nemzeti szellem teljes háttérbe szorítása.

Fináczy Ernő írta, az elismerő elemeket is tartalmazó tanácsköztársaságot értékelő írásában: „*Sem a klerikalizmus, sem a liberalizmus, sem a konzervativizmus, sem a szocializmus mint politikai pártok nem támaszthatnak jogot arra, hogy a 'lelkek átformálására' lefoglalják maguknak az iskolát.*”¹ Sajnos, a XX. században mindez nem utoljára fordult elő.

Képek

1. *Mika Sándor* Történelmi olvasókönyveinek címlapjai I-II-III-VI. kötet.
 - a. Magyar történelmi olvasókönyv I. rész (1911)
 - b. Magyar történelmi olvasókönyv II. rész (1915)
 - c. Történelmi olvasókönyv III. rész: Az ó-kor történelme (1908)
 - d. Történelmi olvasókönyv VI. rész: Magyarország története (mind Lampel. Bp. 1910)
2. Képek *Márki Sándor* Ó-kor könyvéből (Singer és Wolfner, Bp. 1902.):
 - a. Egyiptomi piramisok, 25. l.
 - b. Olympia, 49. l.
 - c. Athén akropolisa, 73. l.
 - d. Athéni színház, 77. l.
3. a. A Magyar Történelmi Társulat Congresszusának irományai címlapja
 b. *Ady Endre sajtóigazolványa* (Magyarország története 1890–1918, 7/1. kötet. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 205. kép)
 c. *Thaly Kálmán, aki a függetlenségi eszmét a kuruc romantika ébrentartásával igyekezett szolgálni* (Magyarország története 1890–1918, 7/1. kötet. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 233. kép)
 d. *Lovász Márton és Kunfi Zsigmond kultuszminiszterek* (Magyarország története 8. kötet. Főszerk.: Ránki György. Szerk.: Hajdu Tibor és Tilkovszky Lóránt. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 7. kép)
4. a. *A polgári radikális Jászi Oszkár* (A magyarok krónikája. Szerk.: Glatz Ferenc. Magyar Könyvklub – Officina Nova, Bp. 2000. 562. l.)
 b. *Szabó Ervin dolgozószobájában* (Magyarország története 1890–1918, 7/2. kötet. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 260. kép)
 c. *Háborús élmény: kép egy gyermekrajz kiállításról* (Magyarország története 1890–1918, 7/2. kötet. Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 384. kép)
5. *Térképek Sebestyén Gyula Az ó-kor története c. középiskolai könyvéből (Franklin Társulat, Bp. 1903.)*
 - a-b. Görögország, Makedónia és az ázsiai gyarmatok, 120-121. l.
 - c-d. A Római birodalom legnagyobb kiterjedésében, 132-133. l.
6. *Térképek Sebestyén Gyula Középkor és újkor c. gimnáziumi könyvéből (Franklin Társulat, Bp. 1904.)*
 - a. Dél-Európa és Nyugat-Ázsia a keresztes háborúk korában, 104-105. l.
 - b. Nagy Lajos birodalma: Magyar- és Lengyelország, 182-183. l.
 - c-d. Európa a reformáció és a Habsburgok legnagyobb hatalma korában, 268-269. l.

¹ *Fináczy Ernő*: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. Magyar Paedagógia, 1919. 101-102. l.

Tartalom

A századelő történelemtanítása (1902–1920).....	1
Az első magyar történeti (és történelemtanítási) kongresszustól az első rendszeres módszertanig.....	1
Az első rendszeres magyar történelemdidaktikai szintézis	4
Politikai és metodikai reformmozgalmak a századforduló után.....	9
Háború és forradalom – a történelemtanítás felől szemlélve	15
A tanácsköztársaság történelemtanítási gyakorlata és tervei.....	17
Képek.....	22
Tartalom	23